

Шахтний туризм як чинник регенерації індустріального міста: кейс шахти «Цольферайн», м. Ессен (Німеччина)

<https://doi.org/10.17721/2786-4561.2024.4.special-7/19>

Пацюк В.С.^{1,2}, Казаков В.Л.²

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, viktoria.patsiuk@gmail.com

²Криворізький державний педагогічний університет, Україна

Анотація. Багато постіндустріальних регіонів переосмислюють своє індустріальне минуле як ресурс для туристичної діяльності. Класичним у цьому контексті є досвід Рурського регіону в Німеччині. Дана територія пройшла шлях від одного з найбільших промислових осередків Європи до фактично повністю регенерованої на засадах постіндустріалізму території. Це робить цю територію еталонною для розвитку індустріального туризму в цілому та шахтного туризму зокрема. У статті досліджується конкретний приклад шахти «Цольферайн», яка позиціонує себе як найгарніша шахта світу. Комплекс шахти та розміщеного поряд коксохімічного заводу використовується як для безпосередніх туристичних та маркетингових цілей, так і як інструмент політики пам'яті та ідентичності. За рахунок особистого відвідування та експертного інтерв'ю з представником шахти було вивчено ключові напрями її регенерації та створення низки різноформатних локацій, що зберігають універсальну індустріальну історію, орієнтовану на широку аудиторію. Проаналізовано, якими заходами даний індустріальний об'єкт привертає увагу громадськості та туристів, формуючи певний набір наративів про індустріальну спадщину, спрямованих на зміцнення економічних позицій регіону. Індустріальні регіони України, більшість з яких продовжують розвиватися на принципах моноструктурної організації виробництва, повинні орієнтуватися на регіон Рур як на зразок ефективного подолання постіндустріальних викликів і шахта «Цольферайн» є зразковим для цього прикладом.

Ключові слова. регенерація виробничих просторів, індустріальні території, шахта, шахтний туризм, індустріальна спадщина.

Mine tourism as a factor in the regeneration of an industrial city: the case of the Zollverein mine, Essen (Germany)

Patsiuk V.S., Kazakov V.L.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, viktoria.patsiuk@gmail.com

Kryvyi Rih State Pedagogical University, Ukraine

Abstract. Many post-industrial regions reinterpret their industrial past as a resource for tourism. In this context, the experience of the Ruhr region in Germany is a classic example. This area has gone from being one of the largest industrial centres in Europe to a virtually completely regenerated area based on the principles of post-industrialism. This makes this area a benchmark for the development of industrial tourism in general and mine tourism in particular. This paper examines the case study of the Zollverein mine, which positions itself as the most beautiful mine in the world. The complex of the mine and the nearby coke plant is used both for direct tourism and marketing purposes and as an instrument of memory and identity politics. Through a personal visit and an expert interview with a representative of the mine, the key areas of its regeneration and the creation of a number of different

locations that preserve a universal industrial history aimed at a wide audience were studied. The article analyses the activities that attract the attention of the public and tourists, forming a certain set of narratives about industrial heritage aimed at strengthening the economic position of the region. The industrial regions of Ukraine, most of which continue to develop on the principles of mono-structural production organisation, should look to the Ruhr region as a model for effectively overcoming post-industrial challenges, and the Zollverein mine is an exemplary example of this.

Keywords. *regeneration of industrial spaces, industrial areas, mine, mine tourism, industrial heritage.*

Вступ. Гігантоманія, притаманна колишньому Радянському Союзу, призвела до того, що у багатьох містах Придніпров'я величезні міські території стали зайнятими різноманітними індустріальними об'єктами, які або є застарілими за своїми технологіями виробництва або ж взагалі є наразі відпрацьованими. З метою зменшення рівня депресивності цих територій, які до того ще й нині знаходяться в прифронтовій зоні, необхідно ставити питання регенерації їх виробничих просторів та диверсифікації економіки.

Звісно фаза активних військових дій не сприяє впровадженню значних інновацій, однак цей період можна продуктивно використати для вивчення провідного досвіду та підготовки креативних проєктів. В індустріальних центрах гірничодобувної спеціалізації перспективним напрямом є регенерація шахтних комплексів, які можна використовувати як туристичні магніти території. В даному дослідженні акцентується увага на аналізі провідного досвіду регенерації шахти «Цольферайн» та розташованого поряд коксохімічного заводу з метою подальшої апробації їх досвіду на шахтних комплексах нашої країни.

Матеріали і методи досліджень. Інформаційно-емпіричну базу дослідження склали Територіальна концепція стратегії туризму Рурської області для туризму, культурної спадщини та природи, публікації в мережі Інтернет, зокрема сайт провідної туристичної організації даного регіону – Ruhr Tourismus GmbH, наочні спостереження співавторів дослідження під час екскурсій до шахти Цольферайн та коксохімічного заводу та експертне інтерв'ю з Мартіною Тендік, менеджеркою з туристичного маркетингу даного об'єкту.

Під час даного дослідження було використано наступні методи: абстракції, аналіз і синтез, фотофіксації, компаративний аналіз тощо.

Результати та їх аналіз. Шахтний туризм – це вид туризму, що полягає у відвідуванні шахт або гірничих підземель з метою ознайомлення з їхньою історією, архітектурою, технологіями та культурою, пов'язаною з видобутком корисних копалин. Перетворення відпрацьованих шахт під туристичні об'єкти може мати кілька наступних вагомих причин.

Рекреаційний потенціал. Відпрацьовані шахти мають унікальну архітектуру та виробничий характер, що приваблює туристів. Закинуті шахти можна використовувати для створення рекреаційних об'єктів, таких як музеї, арт-центри, тематичні парки, концертні зали, виставкові центри, молодіжні та дитячі хаби тощо.

Історична цінність. Кожна шахта – це ціла історична епоха, яка вони пов'язана з промисловою або культурною спадщиною регіону. Переоснащення їх під туристичні об'єкти дозволяє зберегти цю спадщину та зробити її доступною для відвідувачів.

Економічний розвиток. Розвиток туристичної інфраструктури сприятиме економічному зростанню регіону. Регенерація відпрацьованих шахт під туристичні об'єкти може стати додатковим джерелом доходу для місцевих громад і підвищити рівень зайнятості.

Стимулювання туризму. Унікальність та оригінальність регенованих старих шахт об'єктів привертає туристів з усього світу. Це стимулює розвиток туристичної галузі і сприяє розширенню міжнародного туристичного ринку.

Екологічні переваги. Переоснащення відпрацьованих шахт логічно призведе до зменшення негативного екологічного впливу законсервованого індустріального об'єкту на

довкілля. Перетворення шахт на туристичний об'єкт дозволить відновити екосистеми та зберегти природне середовище людини.

Готуючи проекти регенерації шахтних споруд варто звертатись до провідного європейського досвіду, адже фактично в кожній країні Європи є декілька музеєфікованих шахтних об'єктів, які щорічно залучають десятки, а то й сотні тисяч туристів.

Деякі дослідники визнають Рур найкращим прикладом постіндустріального регіону, який перетворив своє індустріальне минуле на ресурс для регіонального розвитку. Гірничодобувна та обробна промисловість XIX століття сформувала просторову та соціальну перспективу регіону, а отже, й існування Руру як окремого регіону. З другої половини XX століття рурська вугільна та сталеливарна промисловість поступово занепадала, що спричинило значне безробіття і, зрештою, економічну та соціальну депривацію. Деіндустріалізація поставила під загрозу легітимність Руру як регіону, оскільки індустріальний наратив втратив актуальність. У відповідь на занепад ідентичності Руру історики та митці, а за ними мешканці та асоціації, почали лобіювати визнання промислових об'єктів пам'ятками індустріального минулого Руру. Кілька місцевих ініціатив успішно запобігли знесенню колишніх промислових об'єктів (Berkenbosch, K., Groote, P., Stoffelen, A., 2022).

Індустріальна спадщина стала ключовим аспектом планів регіонального розвитку Руру (Regionalverband Ruhr, 2018) і займає важливе місце в регіональному маркетингу. У політиці регіонального розвитку Руру зазначається, що у світлі "зменшення кількості мешканців необхідно зміцнювати культурні історичні орієнтири". Для досягнення цієї мети "важливі індустріальні культурні структури та елементи будуть захищені як унікальні точки продажу регіону" (Regionalverband Ruhr, 2018).

Особливістю Рурської області є спроби відродити промислові зони та озеленити перелоги, утворені після закінчення видобутку кам'яного вугілля та занепаду сталеливарної промисловості, або використати їх для населених пунктів (житлове будівництво, торгівля). Різноманітні типові проекти вже створили новий простір для життя, роботи та відпочинку у формі (ландшафтних) парків, культурних і ділових місць, а також житлових і комерційних районів (Strategie Territoriales Strategiekonzept Tourismus ruhrgebiet für die themenfelder tourismus, Kultur und naturerbe, 2022).

Одним із найуспішніших кейсів є шахта "Цольферайн" у регіоні Північний Рейн-Вестфалія (ФРН). Шахта була відкрита в 1932 році і стала одним з найвідоміших символів гірничодобувної промисловості в Німеччині до її закриття. Шахта припинила функціонування в 1986 році, в 1993 році було виведено з експлуатації печі на коксохімічному заводі, що розташовується поряд.

Після завершення діяльності на цьому місці компанія Ruhrkohle AG (RAG, пізніше Evonik) відмовилася від території площею 100 гектарів, включно з шахтою з її чудовим шахтним каркасом, численними цехами, конвеєрами, майстернями, залізничними коліями, склади вугілля та породи, а також вугільною збагачувальною фабрикою. Компанія подала заявку на знесення частини Цольферайн, дозвіл на що було швидко надано міською адміністрацією. Місто Ессен викупило садибу з метою зрівняти ділянку з землею, щоб підготувати її для нового будівництва приватними забудовниками. Низька ціна продажу у 500000 євро за Шахту XII та Шахти 1/2/8 відображала домінуючу думку, що "існуюча архітектура [була] непривабливою", а "консервація [була] недоступною" (Dorstewitz, P. з посиланням на Ganser, 2020).

Лише своєчасне втручання і наполеглива діяльність кількох людей зупинили плани, які могли б знищити цей об'єкт спадщини. Після 1993 року спалахнули нові суперечки через сусідній коксохімічний завод. Власник планував розібрати весь завод і відправити його частини до Китаю для повторної збірки. Ці планам завадила ініціатива IBA Emscher Park (1989-1999), міжнародної виставки будівель і споруд, яка відновила сусідній коксохімічний

завод як знаковий об'єкт. ІВА Emscher Park просувала далекоглядні містобудівні та будівельних проектів і спричинила зміни у сприйнятті регіоном власної індустріальної спадщини (Dorstewitz, P., 2020).

У 2001 році даний об'єкт першим із регіону Північний Рейн-Вестфалія було включено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Комплекс розкинувся на 100 гектарах і складається з трьох частин: Шахта XII, шахти 1/2/8 та коксохімічний завод. Колись найбільша копальня в Європі сьогодні поєднує в собі культуру, гастрономію, дизайн, архітектуру та ремесла. Будівлі комплексу побудовані у стилі стилі Баугауз. Символом всього комплексу є всього комплексу є копер при вході до шахти XII. До основних визначних пам'яток комплексу Цольферайн включають: Рурський музей, Портал індустріальної спадщини, меморіальна стежка Цольферайн, Палац проектів (колишнє соляне сховище, а зараз будівля з 16 кімнатами і 65 проектами, які представляють утопії нашого часу), Колесо огляду (колесо огляду на сонячній енергії, яке пропонує вид на весь комплекс Цольферайн та місто Ессен), інсталяція, яка є басейном, а також витвором мистецтва, льодовий каток тощо.

У 1998 році було засновано фонд "Zollverein Trust", який у 2008 році перебрав на себе відповідальність за землекористування значної частини даного індустріального об'єкту, а також за культурну та туристичну діяльність. Правління складається з представників муніципальної та державної влади, культурних установ, великих фірм і політичних партій. Сам трест здає в оренду приміщення іншим організаціям і фірмам, які займаються культурною, туристичною та підприємницькою діяльністю. У меншій мірі трест також організовує концерти класичної музики та виставки. Фонд готує багатомовних екскурсиводів для індустріального комплексу. Вони працюють як фрілансери у співпраці з візит-центром (Trettin, L., Neumann, U., & Zakrzewski, G., 2010).

У рамках програми "Соціально інтегроване місто" місцева туристична асоціація отримала державну підтримку у 2000-2004 роках для розвитку агенції "ZollvereinTouristik". На початковому етапі ця організація пропонувала автентичні екскурсії старими індустріальними районами міста та розміщення в готелях типу "ліжко та сніданок". Державні кошти були виділені для менеджера компанії Essen Marketing Inc. (EMI), який працював неповний робочий день, з метою організувати курси з навчання менеджменту та іноземних мов для 30 орендодавців. EMI також почала просувати пропозиції ZollvereinTouristik як унікальну торгову точку міста.

У контексті програми "Соціально інтегроване місто" ініціатива зі створення місцевого туристичного сектору була пов'язана з іншими схемами міського оновлення у відповідних районах. Першим поштовхом до розвитку місцевого туризму стала співпраця з фірмами з нового бізнес-інкубатора в комплексі "Цольферайн", який на початку 2000-х приймав 80 фірм з 500 працівниками. З 2005 року ZollvereinTouristik працює без державних субсидій. Нові проекти для досягнення подальшого зростання включають:

- кейтеринг з регіональними гастрономічними делікатесами на конференціях та культурних заходах
- співпраця з готелями в прилеглих частинах Ессена в поєднанні з пропозиціями туристичних пакетів для великих груп (бронювання за комісійну винагороду),
- спільні пропозиції екскурсійних турів зі спеціалізованим туристичним агентством (цільові групи: студенти та науковці архітектури та планування) (Trettin, L., Neumann, U., & Zakrzewski, G., 2010).

Метрополія Рур була обрана культурною столицею Європи у 2010 році паралельно зі Стамбулом у Туреччині та Печем в Угорщині, що сприяло збільшенню кількості туристів, які відвідали Цольферайн - 2,2 мільйона, що є рекордно високим показником за всю історію (Lane, V., Kastenholz, E., Lima, J., Majewski, J. 2013).

Цольферайн можна розуміти як приклад культурної регенерації, руху в урбаністичному плануванні, який зосередився на урбаністичному плануванні, що зосереджується на знакових

культурних ініціативах як ключі до перетворення обтяжених постіндустріальних міських ландшафтів на нові, орієнтовані на послуги, але історично вкорінені дестинації (Hauser, S., 2001).

Автори статті вперше відвідали даний об'єкт ще в 2015 році (рис. 1). Під час даного візиту відбулася зустріч з Мартіною Тендік, менеджеркою з туристичного маркетингу даного об'єкту. Під час даного візиту відбулася ознайомча екскурсія усім кластером шахти, в якому ревіталізовані промислові споруди трансформовані у різноманітні за функціоналом споруди: хореографічний центр PACT Zollverein, Рурський музей, Музей дизайну Red Dot, оглядовий майданчик.

а)

б)

Рис. 1. Автори статті під час візиту до шахти Цольферайн

а) В. Пацюк на фоні копра шахти XII

б) В. Казаков на оглядовому майданчику шахти

Під час повторного візиту у 2024 році була зафіксована відсутність суттєвих змін в екстер'єрі будівель основного комплексу, значних зовнішніх модернізацій за 9 років не було.

В той же час, внутрішнє наповнення та використання колишніх цехів шахти зазнали суттєвих змін:

- у 2017 році створена нова будівля Університету мистецтв Фолькванга;
- перетворення колишньої вакуумно-компресорної зали на Багатофункціональну залу для проведення заходів. Ця зала вміщує до 2500 гостей – Zollverein Grand Hall (відкритий на початку 2017 року);
- перетворення соляної фабрики на нове експозиційне депо Рурського музею, що стало можливим завдяки програмі "Національні проекти розвитку міст" у 2016 році (Zollverein

Суттєво розширились і заклади індустрії дозвілля, які наявні на території об'єкту: кафе-ресторан з романтичною атмосферою на коксохімічному заводі, **конференц-зали Waschkaue та Steigerbad**, зала для проведення заходів "Павільйон Еріха Броста", розташована на висоті 38 метрів на даху колишньої вуглезбагачувальної фабрики, яка має скляні стіни з трьох боків, і звідки відкривається захоплюючий панорамний вид на довколишню промислову територію.

Всі об'єкти, локалізовані на території шахти ремонтуються та переобладнуються відповідно до вимог охорони пам'яток і вказівок ЮНЕСКО.

Однак наявність ревіталізованих об'єктів не є запорукою сталого інтересу суспільства до них. Для того, щоб бути центром культурного життя регіону на шахті регулярно проводяться різноманітні івенти, розраховані на інтереси різних вікових та соціальних категорій. Регенована шахта є провідним місцем проведення фестивалю індустріальної культури ExtraSchicht, який було започатковано ще в 2001 році. У численних залах Zollverein регулярно відбуваються, концерти, конференції, культурні майстерні, тематичні виставки тощо. Локація насичена і місцями для активного відпочинку: льодовий каток, майданчик для теренкуру, бігові доріжки та доріжки для велосипедистів, футбольний гольф та фабричний басейн на коксохімічному заводі.

Стосовно пропозицій екскурсій, які наявні на Цольферайн, то традиційним є тур "З вугілля, коксу та важкої праці". У 2023 році було впроваджено цикл екскурсій природничої тематики: "Середовище проживання ставка", "Промислова пустка", "Кажани між вугільною шахтою та коксохімічним заводом", "Гриби на Цольферайн". З весни 2024 року на шахті з'явиться експозиція "Підземний гірничий світ", відвідувачі якої зможуть дослідити імітований робочий світ під землею, залишаючись при цьому над землею. Окрім багатьох оригінальних експонатів та мультисенсорних практичних станцій, тут є віртуальна подорож справжньою шахтою на глибині 1000 метрів.

З огляду провідний європейський досвід, враховуючи намагання нашої країни слідувати європейським орієнтирам, індустріальні регіони України повинні враховувати позитивний досвід Рурського регіону щодо регенерації індустріальних об'єктів задля ефективного подолання постіндустріальних викликів. Особливу увагу треба акцентувати на позитивному досвіді даного регіону в наступних напрямках:

1. Регенерація населених пунктів за рахунок тотальної ревіталізації виробничих просторів та їх перетворення в різноманітні громадські простори: музеї, заклади культури, дозвілля, торгівлі, різноманітні заклади туристичної індустрії тощо.

2. Відродження промислових зон на засадах сталості та з урахуванням зеленого курсу Європи. Це сприяло тотальній рекультивації та озелененню територій кар'єрів, відвалів, шламосховищ, в тому числі з метою їх використання в рекреаційно-туристичній діяльності.

3. Активний розвиток індустріального туризму, що виявилось в створенні індустріального культурного шляху, який згодом був трансформований в Європейський маршрут індустріальної спадщини.

4. Врахуванням принципів інклюзивності при створенні нових туристичних об'єктів та проведенні різноманітних туристичних та культурних подій.

5. Проведення фестивалів індустріальної тематики за прикладом організованого в Рурі ExtraShift. Подібний досвід є в місті Кривий Ріг, де в 2017 році було започатковано проведення фестивалю IndustrialFEST, на якому провідні промислові підприємства міста демонструють свою техніку, знайомлять зі своїми професіями, а також відбуваються численні екскурсії індустріальної тематики.

6. Формування у населення індустріальної культури, що передбачає толерантне ставлення населення до досягнень індустріальної епохи та популяризація автентичних артефактів своєї території.

7. Активізація залучення в туристичний сектор креативних індустрій та діджиталізація туристичних послуг.

8. Активізація державно-приватного партнерства на умовах повноправної співпраці бізнесу та органів влади.

9. Інтенсифікація розвитку DMO (Destination Management Organization) з метою активізації зусиль щодо розвитку того чи іншого виду туристичної діяльності на локальному рівні (Пацюк, В., Дібірова, Д., 2023).

Висновки. Шахта Цольферайн є зразковим прикладом підходу «Збереження шляхом перетворення», що дозволило їй стати туристичним магнітом Рурського регіону Німеччини.

Шахта входить до регіонального маршруту індустриальної спадщини Руром. Нині вона стала центром культури, мистецтва, навчання та дизайну, а також місцем проведення кількох престижних заходів.

Старопромислові міста нашої країни мають відпрацьовані шахтарські комплекси, до яких теж можна було б застосувати німецький підхід «Збереження шляхом перетворення». Звісно фінансові можливості та Німеччини значно різняться, так як і різниться рівень сформованості індустриальної культури мешканців промислових центрів. Однак позитивний закордонний досвід може стимулювати його апробацію в нашій країні. Загалом шахтний туризм може стати потужним інструментом для регенерації промислових міст. Він може стимулювати економічний розвиток, зберегти і популяризувати історію міста, підвищити його привабливість та покращити якість життя жителів.

Найперспективнішими регіонами регенерації шахт з перетворенням їх на об'єкти туризму та культури є: кам'яновугільні шахти Червонограду, Кривого Рогу, Павлограду, Марганцю, Донеччини. Окремі закриті шахти є потенційними місцями для створення ландшафтно-індустріальних парків та національних музеїв вугілля, залізної руди, марганцю або гірничої справи. Аналогами таких видів регенерації є подібні шахти у Великобританії, Франції, Люксембурзі. Все це потребує детального вивчення та подальших практичних рекомендацій щодо апробації даного досвіду в Україні.

Список використаних джерел

- Berkenbosch, K., Groote, P., Stoffelen, A. (2022). Industrial heritage in tourism marketing: legitimizing post-industrial development strategies of the Ruhr Region, Germany. *Journal of Heritage Tourism*. Vol. 17, № 3, 327-341. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2022.2026364>
- Dorstewitz, P. (2020). Planning and Experimental Knowledge Production: Zeche Zollverein as an Urban Laboratory. *International Journal of Urban and Regional Research*. DOI:10.1111/1468-2427.12078
- Hauser, S. (2001). *Metamorphosen des Abfalls: Konzepte für alte Industrieareale [Metamorphoses of garbage: concepts for former industrial areas]*. Campus Verlag, Frankfurt.
- Lane, B., Kastenholz, E., Lima, J., Majewski, J. (2013). *Industrial Heritage and Agri/Rural Tourism in Europe*. European Parliament, Brussels, 141 pp.
- Regionalverband Ruhr. (2018). *Regionalplan ruhr: Regionalplan für das Verbandsgebiet des Regionalverbands Ruhr*. URL: <https://www.rvr.ruhr/themen/staatliche-regionalplanung/aufstellungsverfahren-des-regionalplans-ruhr/>
- Ruhr Tourismus. URL: <https://www.ruhr-tourismus.de/>
- Strategie Territoriales Strategiekonzept Tourismus ruhrgebiet für die themenfelder tourismus, Kultur und naturerbe. 2022 https://www.ruhr-tourismus.de/wp-content/uploads/2022/04/Territoriales_Strategiekonzept_Tourismus_Ruhrgebiet_-220207.pdf
- Trettin, L., Neumann, U., & Zakrzewski, G. (2010). *Essen and the Ruhr Area: The development of tourism and the role of small firms and entrepreneurs*.
- Zollverein. URL: <https://www.zollverein.de/zollverein-unesco-world-heritage-site/>
- Пацюк, В., Дібірова, Д. (2023). Досвід розвитку туризму в Рурському регіоні як приклад для індустриальних регіонів України. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*. Вип. 9. С. 109-116.